

НАУКОВІ РОЗВІДКИ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

УДК 373.3.015.31:316.61]:159.947.23
<https://doi.org/10.28925/2311-2409.2024.4213>

Мацібора Н.,

аспірантка кафедри освітології та психолого-педагогічних наук
Факультету педагогічної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
nelyamomot@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-6193-8911

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНА ЧЕСНОТА**

У статті висвітлено різні погляди на проблему відповідальності учнів початкових класів як соціально-особистісну чесноту. Встановлено, що відповідальність — це найважливіший внутрішній регулятор діяльності, який проявляється у свідомій готовності людини слідувати прийнятним у суспільстві нормам, правилам, оцінювати свої дії з погляду їхніх наслідків для інших. Розглянуто джерела походження відповідальності як особистісного феномену людини.

Визначено, що школа є найважливішим соціальним інститутом, який прямо і безпосередньо здійснює виховання дітей та педагогічне керування сімейним вихованням. Підкреслено важливість партнерства вчителів і батьків у здійсненні спільної стратегії розвитку відповідальності. Єдність виховної діяльності школи, сім'ї та громадськості створюється цілеспрямованою систематичною роботою школи, що відповідає сучасним вимогам, які висуваються до закладів загальної середньої освіти.

Констатовано, що виховання відповідальності в учнів початкових класів передбачає єдність формування у них уявлень (знань) про цінності, розвиток моральних почуттів, мотивів відповідальної поведінки, набуття досвіду здійснення відповідальної поведінки та вчинків. У вихованні відповідальності учнів початкових класів провідна роль належить батькам та педагогам. Лише спільними цілеспрямованими зусиллями можна впливати на розвиток особистості дитини.

Ключові слова: батьки, відповідальність, виховання, вольова якість, молодший шкільний вік, обов'язок, партнерство, педагоги, учні.

© Мацібора Н., 2024

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

Постановка проблеми. У зв'язку зі зміною концепції навчання та виховання учнів початкових класів відбуваються зміни в змісті освіти. Мета освіти полягає у формуванні ключових компетентностей, вихованні здобувачів початкової освіти як активних, самостійних, відповідальних, освічених осіб, здатних приймати важливі рішення у ситуаціях вибору, готових взяти на себе відповідальність

за наслідки своєї діяльності. Отже, сутністю основою сучасної освіти стає особистісне становлення індивіда, його соціальний розвиток. Щодо цього виховання моральних якостей має першочергове значення. Однією з провідних соціально-особистісних чеснот є відповідальність. Вона засвідчує свідоме ставлення особистості до обов'язків, завдань, результатів власної діяльності тощо. Людина має відповідати

за наслідки своїх дій і не повинна перекладати провину за негативні результати власних рішень на інших.

Згідно з Концепцією Нової української школи, здобувачі початкової освіти повинні мати знання і вміння, які відповідають вимогам XXI ст., поділяти традиційні моральні цінності. Одним із завдань, визначених у державному стандарті початкової загальної освіти, є формування здатності учнів до самостійності та відповідальності у процесі здійснення освітньої діяльності.

В основі державного стандарту початкової загальної освіти лежить системно-діяльнісний підхід, який передбачає забезпечення наступності дошкільної, початкової загальної, основної та середньої загальної освіти. І це, своєю чергою, сприятиме підвищенню якості освіти в цілісній системі. Успішне формування відповідальності в учнів 1–4 кл., а отже, подальше успішне навчання, багато в чому залежить від того, наскільки якісно і своєчасно було створено відповідні умови для формування окресленої вольової якості.

Сучасна ситуація у сфері виховання відповідальності учнів початкових класів потребує створення нової, більш ефективної системи соціально-педагогічного супроводу сім'ї, побудови нових відносин між інститутом сім'ї та освітніми закладами. Організація такого процесу вимагає глибокого осмислення сутності змін, що відбуваються в суспільстві, узгодження позицій, вироблення концепції, яка приймається педагогічною та батьківською спільнотою. Одним із найважливіших напрямів діяльності школи як організуючого центру виховання є об'єднання зусиль школи, сім'ї та громадськості.

Метою статті є розкриття особливостей виховання відповідальності учнів початкових класів. **Завдання статті** полягають у дослідженні критеріїв відповідальності учнів початкових класів як соціально-особистісної чесноти.

Аналіз сучасних досліджень. Проблема відповідальності є багатоаспектною і вивчається такими науками, як педагогіка, філософія, психологія, етика тощо. Відповідальність як морально-етичну категорію розглядали Г. Сковорода, Ж. Піаже, Ж.-П. Сартр, Т. Гаєва, С. Єлканов, О. Бондаренко, К. Муздибаєв, Н. Севост'янова та ін.; свободу і відповідальність співвідносили такі науковці, як В. Рубінштейн, А. Плахотний, К. Роджерс та ін.; системний підхід до вивчення відповідальності застосовували А. Крупнов, В. Прядеїн та ін.; співвідношення соціальної та особистої відповідальності розглядали А. Ад-

лер, Р. Мей, В. Розанова, В. Сахарова, А.Г. Спіркін та ін.; великого значення становленню і вихованню відповідальності надавали Я. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Й. Песталоцці, А. Макаренко, Ш. Амонашвілі, І. Бех, Т. Колесіна, М. Левківський, Б. Ніколаїчев, Н. Левітов, В. Остринська, М. Савчин, А. Алферова, І. Мар'єнко, Ю. Рева, В. Шаталов та ін.; дослідники В. Агеева, Л. Сухінська розглядають відповідальність крізь феномен міжособистісних відносин; у працях М. Бердяєва, Н. Головки, Л. Грядунової, С. К'єркегора, Р. Косолапова, В. Маркова, А. Орихівського, А. Панова, В. Сперанського, В. Шабаліна представлено філософський аспект відповідальності.

Однак проблема відповідальності учнів початкових класів залишається на недостатньому рівні феноменологічної опрацьованості й потребує ідей комплексного та однозначного підходу щодо формування відповідальності в учнів 1–4 кл.

Виклад основного матеріалу. Категорія «відповідальність» є базисною у системі духовно-моральних цінностей, оскільки виступає інтегруючою у вихованні таких моральних якостей, як сумління, наполегливість, доброчесність. Саме ступінь сформованості свідомої особистої відповідальності є запорукою життєстійкості як індивіда, так і суспільства.

У загальному розумінні відповідальність — це моральна якість особистості, що відображає здатність людини відповідати за свої вчинки (Педагогічний словник, 2001. С. 46). З іншого боку, відповідальність забезпечує можливість суспільства піддавати дії людини моральній оцінці, оскільки вона, як й інші якості особистості, проявляється у різних сферах людської діяльності (Філософський словник, 2002. 742 с.). З педагогічної точки зору важливим є той факт, що особистість є не лише об'єктом відповідальності, а й її суб'єктом, який самостійно та добровільно виконує свій обов'язок перед суспільством. Саме тому відповідальність невіддільна від свободи особистості й виступає способом вираження цієї свободи.

Цілком очевидно, як зазначає А. Малько, що свобода та відповідальність — це діалектично взаємопов'язані якості зрілої людини (Малько А.М., 2004). Оскільки лише відповідальність забезпечує справжню свободу вибору особистості. Водночас погоджуємося з твердженням про те, що свобода без відповідальності перетворюється на свавілля (Психологічна енциклопедія, 2006. С. 67).

Також слід зазначити, що поняття відповідальності нерідко ототожнюють зі слухня-

ністю дитини, з такими якостями, як акуратність, здатність досягти успіху тощо. Водночас у змісті відповідальності, як зауважує М. Кірик, завжди присутня орієнтація не лише на власні інтереси, а й на інтереси інших (Кірик М., Данилова Л., 2019). З цих позицій відповідальність розкривається як щире та добровільне визнання необхідності дбати про себе та оточуючих (Філософський словник, 2002, с. 78). Тому витоки відповідальності лежать у ранньому дитинстві, у прояві безумовної батьківської любові до дитини, без якої неспроможні виникнути переживання своєї і батьківської неповторності, унікальності, самоцінності.

Своєю чергою, М. Іванчук пропонує розглядати цю проблему в межах семантичного поля відповідальності, що, на його думку, допоможе встановити глибинні зв'язки між такими важливими категоріями, як якість особистості, цінність, відповідальність, свобода тощо (Іванчук М.Г., Цуркан Т.Г., 2019. С. 60–68).

На думку С. Занюка, відповідальність людини за свої дії проявляється у всіх сферах її життя. Отже, смислове поле відповідальності розкривається у взаємозв'язку таких особистісних якостей, як мужність, терпимість, стриманість, цілеспрямованість, працьовитість, дисциплінованість, чесність, точність, діловитість тощо.

Як вважає Т. Федорченко, під відповідальністю слід розуміти свідому, активну спрямованість особистості на досягнення того чи іншого результату своєї діяльності (Федорченко Т.Є., 2013. С. 57). З цього твердження випливає, що відповідальність дає змогу визначити бажаний результат дій, які виконуються, а також докласти необхідні вольові зусилля для його досягнення.

Щодо молодшого шкільного віку, то психічний розвиток дитини дає їй змогу передбачити очікуваний результат власної діяльності й спрямувати свої зусилля на його досягнення. Водночас Г. Калмиков стверджує, що таке досягнення можливе лише у тому разі, якщо передбачуваний результат для дитини пов'язаний з отриманням позитивних емоцій (Калмиков Г., 1998. С. 18–19).

На думку О. Матвієнко, під відповідальністю слід розуміти конструктивну вольову якість, що дає змогу спланувати власну діяльність, поставити мету, виділити певні етапи, відповідно до яких ціль може бути досягнута, а також підпорядкувати власні особисті мотиви, переконання, принципи, моральні катего-

рії діяльності (Матвієнко О.В., 2015. С. 8–9). Звідси відповідальність є елементом вольової сфери, а отже безпосередньо пов'язана з плануванням й успішним виконанням тих чи інших дій.

Педагогічні дослідження М. Савчин щодо відповідальності як особливості у дітей 1–4 кл. засвідчили, що відповідальність — цілісна інтегративна якість особистості, яка є внутрішнім критерієм рівня розвитку учнів початкових класів (Савчин М.В., 2005. С. 192). Педагог вирізняє у структурі її змісту такі компоненти:

— ідейно-спонукальний, який містить у собі обмеженість знань про відповідальність, вирізняється обмеженою свободою відповідальних дій через неволодіння вміннями і нормами відповідальної поведінки;

— інтелектуальний — орієнтований на результат, а не на способи та мотив дії;

— вольовий — недостатньо дієвий, нестійкий, малоусвідомлений дітьми;

— емоційний — характеризується дієвістю, вирізняється безпосередністю, імпульсивністю; пронизує всі компоненти відповідальності (Там само).

Усі складники взаємопов'язані, функціонують у єдності. Структура відповідальності включає таке: знання, життєвий досвід, вміння на практиці реалізовувати моральні цілі, здатність передбачати негативні наслідки своїх дій, переживання почуття відповідальності тощо.

Відповідальність, як й інші духовно-моральні якості, формується з дитинства. Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості школярів. У цей період закладається фундамент моральної поведінки, починається формування суспільної спрямованості особистості. Здійснюючи ретроспективний аналіз становлення педагогічної взаємодії школи та сім'ї, С. Заєць, зазначає, що моральна свідомість молодших школярів зазнає істотних змін до кінця навчання в початкових класах. У міру того, як розширюється коло спілкування дитини, складається колектив однокласників у класі, відбувається накопичення її морального досвіду. У таких умовах суспільна оцінка вчинків, знань та особистісних якостей учнів 1–4 кл. вже має для дитини велику значущість (Заєць С.С., 2011).

Водночас довірливість та відкритість учнів 1–4 кл. у відносинах з дорослими (насамперед педагогами) ще дуже значна. Одне з протиріччя формування особистості дитини протягом окресленого етапу проявляється в тому, що, з одного боку, зростає її здатність керувати

власною поведінкою, а з іншого, вона беззастережно прагне відтворювати зразки моральної поведінки, які реалізують дорослі. Тому роль дорослих (особливо вчителя), з якими дитина постійно спілкується, на думку О. Бугакової, має дуже велике значення в процесі розвитку відповідальності учнів початкових класів (Бугакова О.В., 2017).

У межах розвитку відповідальності дітей молодшого шкільного віку ефективними є дії батьків, наприклад дозвіл дитині завести домашню тварину за умови відповідального догляду за нею тощо. Результативними є ситуації, коли відповідальність виявляється з моральних мотивів. Наприклад, допомога учневі, якому складно опанувати знання з якогось предмета, допомога меншому, слабшому тощо. Такі ситуації широко використовували такі вітчизняні педагоги, як А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. Так, В. Сухомлинський розглядав відповідальність як один із чинників вихованості. Він тісно переплітав поняття відповідальності перед колективом з відповідальністю перед своєю совістю. Якщо людина відчуває відповідальність перед собою, то неодмінно, зазначає педагог, прийматиме і дотримуватиметься вимог колективу, почуватиметься відповідальною перед ним (Сухомлинський В.О., 1978).

Період навчання в початковій школі є другим значущим етапом формування особистості дитини в умовах навколишнього соціокультурного простору відразу після завершення етапу навчання в умовах дошкільної освітньої організації. Від того, наскільки добре малюк буде підготовлений у закладі дошкільної освіти, залежатиме якість його освітньої діяльності, взаємодія з педагогом та однолітками в освітньому процесі.

У напрацюваннях Н. Бібік йдеться про те, що протягом молодшого шкільного віку розвивається здатність дітей до адекватної самооцінки своїх дій, вміння відповідати за свій вибір, не посилаючись на інших та зовнішні обставини (Бібік Н.М., 2019). Внаслідок цього зростає можливість доручення учням початкових класів дедалі більше складних видів соціально значущої діяльності, розширюється зона їхньої персональної відповідальності, що сприятливо позначається на особистісному розвитку.

Аналіз освітянської практики в закладах загальної середньої освіти свідчить про те, що, з одного боку, перед освітянами ставиться завдання підготовки відповідального громадянина, патріота та сім'янина, здатного само-

стійно оцінювати те, що відбувається і будувати свою діяльність відповідно до інтересів сім'ї, суспільства та держави. З іншого боку, багато дослідників відзначає складність сьогоднішнього виховання, що полягає у нечіткості домінуючих у суспільстві моральних орієнтирів. У більшості дітей відсутні уявлення про патріотизм, сімейні цінності, відповідальність.

За даними багатьох дослідників, які детально вивчають ціннісні орієнтації учнів, переважна більшість останніх віддає перевагу цінностям, які не пов'язані з відповідальністю. Так, Н. Стаднік стверджує, що «більшість школярів не усвідомлює глибокої сутності відповідальності, не розуміє її зв'язку з іншими якостями особистості» (Стаднік Н.В., 2019).

Таким чином, виникає суперечність між вимогами, що висуваються до моральних якостей особистості новими соціокультурними умовами сучасного українського суспільства, й існуючими ціннісними орієнтаціями дітей і підлітків.

З огляду на зазначене можемо стверджувати, що на соціально-педагогічному рівні виховання відповідальності є і метою, і найважливішим показником духовно-морального розвитку особистості, і показником результативності освітньо-виховного процесу в школах загалом.

Важливо також враховувати, що відповідальність має вікові характеристики і по-різному проявляється на етапах дорослішання дитини (Психологічна енциклопедія, 2006. С. 67–68). Інакше кажучи, навантажувати дитину відповідальністю потрібно, але в межах її діяльних можливостей та здатності нести цю відповідальність. Моральна відповідальність, стверджує М. Сметанський, розвивається протягом соціально значущої діяльності людини, яка здійснюється за умов можливості вільного вибору (Сметанський М.І., 1994). Це твердження дає змогу дійти низки педагогічно важливих висновків: по-перше, відповідальність є важливою складовою частиною соціально значущої діяльності; по-друге, відповідальність як здатність людини відповідати за свої вчинки формується та розвивається насамперед у процесі здійснення нею соціально значущої діяльності. Розкриваючи структуру відповідальності Н. Басюк зазначає, що відповідальність передбачає уміння реалізовувати моральні цілі на практиці; здатність на підставі своїх знань і життєвого досвіду визначати можливі негативні наслідки власних дій; здатність особистості школяра знаходити причини

своїх вчинків насамперед у самому собі, а не в інших чи зовнішніх обставинах (Басюк Н.А., 2005).

Процес формування відповідальності висвітлюється дослідниками як результат висування перед особистістю системи вимог, які вона успішно засвоїла, а отже, вони стали внутрішньою основою мотивації поведінки. Поряд з цим процес розвитку почуття відповідальності у дітей початкових класів відбувається під впливом заохочення з боку дорослих щодо самостійності в прийнятті рішень. Зрозуміло, і вимоги, і заохочення у процесі виховання відповідальності повинні зіставлятися з віковими та індивідуальними особливостями дітей.

Як свідчить практика, у сучасних соціально-культурних умовах, коли в батьків все менше часу залишається на виховання дітей, спілкування з останніми, обов'язки щодо виховання відповідальності дедалі більше покладаються на школу. Однак освітній заклад у відриві від батьківської та широкої громадськості, як свідчить аналіз науково-педагогічних джерел з проблеми відповідальності та педагогічної практики, не може забезпечити сьогодні успішність формування цієї якості. Дослідники, які вивчають проблематику розвитку відповідальності учнів 1–4 кл. (К. Зубенко, О. Матвієнко, Т. Ткачук та ін.), а також педагоги-практики відзначають:

— зниження відповідальності, що виявляється в значній втраті мотивації школярів до навчання; рівня дисципліни на уроках та позаурочний час, повернення до примусових, неефективних виховних заходів;

— зростаючу пасивність дітей та відсутність у вчителів та класних керівників механізмів активізації різних соціально значущих видів діяльності школярів;

— зниження ефективності виховного потенціалу освітньої діяльності, позаурочних заходів.

Зрозуміло, що окреслена ситуація продиктована безліччю причин, серед яких значущим є процес зміни ціннісних орієнтирів у суспільстві, їхня невизначеність, моральний релятивізм. У таких умовах у ході виховання відповідальності молодших школярів особливо зростає роль батьків, педагогів, різноманітних соціальних інститутів. Позаяк, наслідуючи дорослих, засвоюючи уявлення про свої обов'язки, дитина вчиться брати на себе відповідальність за власні вчинки, свою діяльність.

Очевидно, що відповідальність — це складна конструктивно-організаційна якість осо-

бистості, що розвивається в процесі взаємодії учнів початкових класів із соціумом. Зважаючи на складність періоду, коли школяр адаптується до нових соціокультурних умов своєї життєдіяльності, процес розвитку відповідальності протягом молодшого шкільного віку вимагає об'єднання зусиль з боку педагогів і батьків.

Отже, саме в цьому віці закладаються основи моральної поведінки, відбувається засвоєння та прийняття дитиною моральних норм і правил, розвиваються моральні почуття обов'язку та відповідальності перед іншими людьми, колективом класу за доручену справу, за виконання своїх численних обов'язків. Діти молодшого шкільного віку усвідомлюють свої родинні зв'язки й відповідальність перед рідними за своє навчання та поведінку. Тому ключову роль у розвитку відповідальності відіграють батьки. Поступово уявлення учнів початкових класів розширюються до розуміння власних взаємозв'язків та відповідальності перед народом, Батьківщиною за збереження культури й традицій своєї сім'ї та нації.

З огляду на зазначене можемо стверджувати, що, по-перше, роль початкової школи у процесі виховання відповідальності у дітей молодшого шкільного віку величезна; по-друге, розвиток відповідальності відбувається з урахуванням нових соціально-економічних вимог, що висуваються до здобувачів початкової освіти; по-третє, сутність зростаючих вимог до відповідальності учнів 1–4 кл. передбачає реалізацію включення дитини до різних видів соціально значущої діяльності.

Формування відповідальності у дітей молодшого шкільного віку в освітній організації закріплено основними нормативно-правовими актами, що регулюють розвиток української освіти. Процес розвитку відповідальності передбачає формування таких вольових якостей, як самостійність, ініціативність, завзятість, наполегливість, цілеспрямованість. Найважливішими умовами для розвитку відповідальності, як стверджує М. Сметанський, є встановлення взаємозв'язку між мисленнєвою, ігровою, творчою, трудовою діяльністю здобувачів освіти, яка може бути реалізована в рамках довгострокової, цікавої роботи (Сметанський М.І., 1994).

Висновки. Таким чином, аналіз науково-педагогічної літератури щодо дослідження специфіки виховання відповідальності учнів початкових класів у теорії та практиці педагогічної науки засвідчив, що відповідальність — це моральна якість особистості, яка виявляється у:

- здатності та готовності дитини відповідати за власні вчинки;
- здатності до вільного, самостійного, усвідомленого вибору;
- самостійному та добровільному виконанні свого обов'язку перед суспільством;
- відсутності конформізму як спроби ухилитися від відповідальності, посиляючись на інших чи зовнішні обставини;
- здатності знаходити причини своїх вчинків у самому собі, а не в інших чи зовнішніх обставинах, що складаються;
- усвідомленому та добровільному прийнятті особистістю вимог, що висуваються до неї суспільством;
- соціально значущій мотивації поведінки, яка може сформуватися у соціально значущій діяльності;
- здатності самоконтролю, вмінні аналізувати власну поведінку та визначати міру своєї відповідальності;
- звичці відповідально ставитися до своїх обов'язків;
- знанні своїх обов'язків;

- можливості приймати самостійні рішення;
- здатності та готовності дбати про себе та інших.

Розвиток відповідальності в період молодшого шкільного віку має особливу значущість, тому що ключові психічні новоутворення у свідомості дитини дають їй змогу усвідомлено підходити до видів та форм взаємодії з навколишнім середовищем, а також гнучко змінювати ті особистісні якості й уявлення, які встигли сформуватися до цього віку для досягнення конкретних цілей діяльності. Психологи відзначають також, що у цей період відбувається вироблення свідомого ставлення до відповідальності як особистісної якості. Зовнішній контроль за виконанням вимог у міру дорослішання дитини поступово змінюється самоконтролем, коли вона стає здатна сама проаналізувати власну поведінку та визначити міру своєї відповідальності. При цьому величезну роль у вихованні відповідальності учнів початкових класів відіграє взаємодія школи і сім'ї, залучення дітей до соціально корисних справ.

ДЖЕРЕЛА

1. Басюк Н.А. Форми взаємодії вчителя з батьками молодших школярів в умовах Нової української школи. *Підготовка майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи: компетентнісний підхід*: зб. наук. пр.: у 2-х ч. Ч. II. 2019. С. 9–12.
2. Басюк Н.А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2005.
3. Бібік Н.М. Нова українська школа: poradnik для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.
4. Бібік Н.М. Нова українська школа: poradnik для вчителя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
5. Бугакова О.В. Навчальний тренінг як активна форма організації взаємодії педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу з батьками. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. Вип. 58–59 (111–112). С. 253–259.
6. Бугакова О.В. Витоки розвитку ідеї педагогічної взаємодії сім'ї і школи. *Педагогічний альманах*. 2017. Вип. 36. С. 228–233.
7. Заєць С.С. Ретроспективний аналіз становлення педагогічної взаємодії школи і сім'ї. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2011. Вип. 29. С. 40–50.
8. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ, 2002. 303 с.
9. Зубенко К. Формування відповідального ставлення до навчання в учнів початкових класів. URL: <https://www.academia.edu/36557520>
10. Іванчук М.Г., Цуркан Т.Г. Зарубіжний досвід впровадження освітніх програм для батьків. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2017. № 7 (23). С. 60–68.
11. Калмиков Г. Про діяльність сім'ї та школи. *Початкова школа*. 1998. № 9. С. 18–22.
12. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти. Львів: Світ, 2019. 136 с.
13. Малько А.М. Соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти: навч.-метод. посіб. Харків: Крок, 2004. 83 с.
14. Матвієнко О.В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ. 2010. 20 с.

15. Матвієнко О.В. Формування педагогічної культури батьків у процесі педагогічної взаємодії сім'ї та школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. № 19 (2). С. 6–15.
16. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ, 2001. 514 с.
17. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. Київ, 2006. 424 с.
18. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав. 2005. 360 с.
19. Стаднік Н.В. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи: дис. ... канд. пед. наук / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2009. 221 с.
20. Стаднік Н. В. Формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку як педагогічна проблема. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. 2019. Вип. 1(37). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5566
21. Сметанський М.І. Формування соціальної відповідальності вчителя в системі «школа-внз-школа»: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 1994. 42 с.
22. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ: Рад. школа, 1978. 263 с.
23. Ткачук Т.А. Психологічні умови виховання почуття відповідальності у молодших школярів. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 126–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_7_30
24. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. Психологія: підруч. Київ, 2002. 560 с.
25. Федорченко Т.Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2013. 46 с.
26. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. Т. VI. 742 с.

REFERENCES

1. Basiuk, N. A. (2019). *Formy vzaiemodii vchytelia z batkamy molodshykh shkolariv v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv u konteksti stanovlennia Novoi ukrainskoi shkoly: kompetentnisnyi pidkhdid: zbirnyk naukovykh prats* [Forms of Teacher Interaction with Parents of Younger Students in the Conditions of the New Ukrainian School. Training of Future Specialists in the Context of the Formation of the New Ukrainian School: A competency-based approach]. Collection of scientific papers, U 2-kh ch., Ch. 2, pp. 9–12 [in Ukrainian].
2. Basiuk, N. A. (2005). *Formuvannia pochuttia vidpovidalnosti u molodshykh shkolariv* [Forming a Sense of Responsibility in Younger Schoolchildren]. *Dys... kand. ped. nauk: 13.00.07, Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy, Kyiv* [in Ukrainian].
3. Bibik, N. M. (2019). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: A teacher's guide]. Kyiv: Litera LTD, 208 p. [in Ukrainian].
4. Bibik, N. M. (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: A teacher's guide]. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 206 p. [in Ukrainian].
5. Bugakova, O. V. (2018). *Navchalnyi treninh yak aktyvna forma orhanizatsii vzaiemodii pedahohichnoho kolektyvu zahalnoosvitnioho navchalnoho zakladu z batkamy* [Educational Training as an Active Form of Organising the Interaction of the Pedagogical Staff of a Comprehensive Educational Institution with Parents]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, Vyp. 58–59 (111–112), pp. 253–259 [in Ukrainian].
6. Buhakova, O. V. (2017). *Vytoky rozvytku idei pedahohichnoi vzaiemodii simi i shkoly* [Origins of the Idea of Pedagogical Interaction between Family and School]. *Pedahohichniy almanakh*, Vyp. 36, pp. 228–233 [in Ukrainian].
7. Zaiets, S. S. (2011). *Retrospektyvnyi analiz stanovlennia pedahohichnoi vzaiemodii shkoly i simi* [Retrospective Analysis of the Formation of Pedagogical Interaction between School and Family]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*, Vyp. 29, pp. 40–50 [in Ukrainian].
8. Zaniuk, S. S. (2002). *Psykhohiia motyvatsii* [Psychology of Motivation]. *Navch. posibnyk*, Kyiv, 303 p. [in Ukrainian].
9. Zubenko, K. (2020). *Formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do navchannia v uchniv pochatkovykh klasiv* [Formation of a Responsible Attitude to learning in primary school students]. [in Ukrainian]. <https://www.academia.edu/36557520>
10. Ivanchuk, M. H., & Tsurkan, T. H. (2017). *Zarubizhnyi dosvid vprovadzhenia osvitnikh prohran dlia batkiv* [Foreign Experience of Implementing Educational Programs for Parents]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 7(23), pp. 60–68 [in Ukrainian].
11. Kalmykov, H. (1998). *Pro diialnist simi ta shkoly* [About Family and School Activities]. *Pochatkova shkola*, 9, pp. 18–22 [in Ukrainian].

12. Kiryk, M., & Danylova, L. (2019). Nova ukrainska shkola: orhanizatsiia diialnosti uchniv pochatkovykh klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [New Ukrainian School: Organization of activities of primary school students of general secondary education institutions] Lviv: Svit, 136 p. [in Ukrainian].
13. Malko, A. M. (2004). Sotsialno-pedahohichna diialnist u zakladakh osvity . [Social and Pedagogical Activity in Educational Institutions]. Navch.-metod. pos., Kharkiv: Krok, 83 p. [in Ukrainian].
14. Matviienko, O. V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaiemodii u navchalno-vykhovnomu seredovyshti shkoly pershoho stupenia [Theoretical and Methodological Principles of Training Future Teachers for Pedagogical Interaction in Educational Environment of a First-level School]. Avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova, Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
15. Matviienko, O. (2015) Formuvannia pedahohichnoi kultury batkiv u protsesi pedahohichnoi vzaiemodii simi ta shkoly [Formation of Pedagogical Culture of Parents in the Process of Pedagogical Interaction between Family and School]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 19 (2), pp. 6–15 [in Ukrainian].
16. Pedahohichnyi slovnyk. (2001). [Pedagogical Dictionary]. Ed. M. D. Yarmachenko, Kyiv, 514 p. [in Ukrainian].
17. Psykholohichna entsyklopediia. (2006) [Psychological Encyclopedia]. Avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov, Kyiv, 424 p. [in Ukrainian].
18. Savchyn, M. V. (2005). Vikova psykholohiia [Age Psychology]. Navchalnyi posibnyk, Kyiv: Akademydav, 360 p. [in Ukrainian].
19. Stadnik, N. V. (2009). Vykhovannia vidpovidalnosti u ditei shestyrichnoho viku u vzaiemodii simi ta shkoly [Education of Responsibility in Six-year-old Children in the Interaction of Family and School]. Dys. ... kand. ped. nauk, Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy, Kyiv, 221 p. [in Ukrainian].
20. Stadnik, N. V. (2019). Formuvannia pedahohichnoi kultury batkiv ditei rannoho viku yak pedahohichna problema. [Formation of Pedagogical Culture of Parents of Young Children as a Pedagogical Problem]. *Narodna osvita: elektronne naukove fakhove vydannia*, Vyp. 1(37) [in Ukrainian].
https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5566
21. Smetanskyi, M. I. (1994). Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti vchytelia v systemi «shkola-vnz-shkola». [Formation of Social Responsibility of the Teacher in the «School-University-School» System]. Avtoref. dys. ... d-ra. ped. nauk, Kyiv, 42 p. [in Ukrainian].
22. Sukhomlynskyi, V. O. (1978). Batkivska pedahohika [Parental Pedagogy]. Kyiv: Radianska shkola, 263 p. [in Ukrainian].
23. Tkachuk, T. A. (2017). Psykholohichni umovy vykhovannia pochuttia vidpovidalnosti u molodshykh shkoliariv [Psychological Conditions Fostering a Sense of Responsibility esponsibility Younger Schoolchildren]. *Molodyi vchenyi*, 7, pp. 126–129 [in Ukrainian].
http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_7_30
24. Psykholohiia. (2002). [Psychology]. Pidruchnyk, ed. Yu. L. Trofimov, V. V. Rybalka, P. A. Honcharuk, Kyiv, 560 p. [in Ukrainian].
25. Fedorchenko, T. Ye. (2013). Sotsialno-pedahohichni zasady profilaktyky deviantnoi povedinky shkoliariv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyshta [Socio-Pedagogical Principles of Prevention of Deviant Behavior of Schoolchildren in the Conditions of the Socio-Cultural Environment]. Avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk, Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka», Luhansk, 46 p. [in Ukrainian].
26. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.], Kyiv: Abrys, VI, 742 p. [in Ukrainian].

Matsibora N.

RESPONSIBILITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIAL AND PERSONAL VIRTUE

The article highlights different views on the problem of responsibility of primary school students as a social and personal virtue. It is established that responsibility is the most important internal regulator of activity, which is manifested in the conscious readiness of a person to follow the norms and rules accepted in society, to evaluate their actions in terms of their consequences for others. The sources of responsibility as a personal phenomenon of a person are considered.

It is determined that the school is the most important significant social institution that directly and directly carries out the education of children and the pedagogical management of family upbringing. The importance of partnership between teachers and parents in implementing a common strategy for the development of responsibility is emphasized. The unity of the educational activities of school, family and community is created

by the purposeful systematic work of the school that meets the modern requirements for general secondary education institutions. It is stated that the acquiring responsibility skills in primary school students involves the development of students' ideas (knowledge) about values, moral feelings, motives for responsible behaviour, and gaining experience in responsible behaviour and actions. Parents and teachers play a leading role in fostering responsibility in primary school students. Only the joint purposeful efforts of teachers and parents can influence the development of a child's personality.

Keywords: *parents, responsibility, upbringing, volitional quality, primary school age, duty.*

Стаття надійшла до редакції: 03.10.2024 р.

Прийнято до друку: 17.10.2024 р.